

Russiýanyň Türküstan syýasaty: «Agzyny alart-da, höküm sür!»

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Russiýanyň Türküstan syýasaty: "Agzyny alart-da, höküm sür!"

RUSYANIN TÜRKİSTAN SİYASETİ: "BÖL-YÖNET"

1. Giriş

Altın-Orda hakimiyetinin 1502'de son bulmasının ardından bu topraklar üzerinde irili ufaklı hanlıklar kurulurken, Moskova knezliği de bağımsızlığını kazanmış oldu. Altın-Orda topraklarındaki bu siyasi parçalanma, Moskova için yeniden doğuş anlamına gelmekteydi. Çünkü Moskova, coğrafi talihsizliğini yenme fırsatını elde etmiş, bu siyasi otorite boşluğunu değerlendirerek ilk ciddi politikalarını geliştirilmeye başlamıştır. Bu politikalar doğrultusunda ilk somut hamle, IV. İvan döneminde, 1552 yılında bir Altın-Orda varisi olan Kazan Hanlığı topraklarının ele geçirilmesi ile olmuştur. Daha sonra yine Altın-Orda varisleri üzerine gidilmiş, 1556'da Astrahan Hanlığı ele geçirilerek Hazar Denizine kadar ulaşılmıştır. Devam eden süreçte Yermak Kazakları adlı Rus Kazakları ise 1558-1582 yılları arasında Uralların ötesine seferler düzenleyerek Sibirya'yı hakimiyetlerine almakla bir diğer Altın-Orda varisi olan Sibir Hanlığı'na son verilmiştir.

Moskova'nın Altın-Orda mirası üzerine hareketi, coğrafi talihsizliğini yenme isteğinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü Korkunç İvan (IV. İvan), Rusya'nın kendisinden intikam almayı düşünen devletler ile, ki burada özellikle Moğol korkusu ön plandadır, denize ve batıya giden yolu kesmeye çalışan güçler tarafından kuşatıldığını düşünmekteydi. Bu bakımdan Altın-Orda

mirası üzerine hareket etmek, Moskova'nın doğuya ve Asya içlerine açılma yönündeki engellerini kaldırmak anlamına gelmekteydi. Buna ek olarak bir diğer hedef olan Sibiry toprakları ise, Rus sömürge zihniyeti ve kürk ticaretinin getireceği kazanç yönünden önem taşımaktaydı (d'Encausse, 2003: 64).

XVI. asrın son 50 yılına sığdırılan bu hızlı toprak kazanımları XVII. yüzyılla birlikte duraklamıştır. Ancak bu duraklama gerileme olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü XVII. yüzyıl Moskova için büyük bir devlet oluşturma yolunda mevcut sınırların içerisinde halledilmesi gereken askeri, bürokratik, toplumsal problemlerin çözümlenmeye çalışıldığı yada bu problemlerin çözümüyle oluşturulacak büyük bir imparatorluğa gidişin temellerini hazırlayan dönemdir[2]. 1584 yılında başlayan ve 1613'e kadar devam eden Karışıklık Döneminde yaşanan olaylar, Çarlık için büyük bir darbe anlamına gelmekle birlikte, o güne kadar sağlanan uluslar arası saygınlığın da azalması ile karşı karşıya kalınmıştı. Leh ve İsveç müdahalelerinin bertaraf edilmesi ve kendi durumunu istikrara kavuşturmak için uğraşan Rus devleti, XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca doğudaki etkisini azaltmıştı. Bu nedenle Moskova'nın politikası, Sibiry topraklarını kendi egemenliği altına almak olarak belirlenmiş, bu politika ise gerek siyasi gerekse ekonomik bakımdan adım adım ve barışçıl yollarla hedefe ulaşma üzerine kurulmuştu (Цюрюмов, 2007a: 26). Yüzyılın sonunda Çarlık tahtına oturan Deli Petro olarak tanıdığımız Çar I. Petro, hayallerini bu yüzyılın birikimiyle oluşturmuştu.

Rus tarihi incelendiğinde az önce sözünü ettiğimiz hızlı sıçramaların çokça yaşandığı ve bu sürecin hemen arkasından neredeyse her 40-50 yılda bir duraklamaların yaşandığı görülecektir. Aslında bu dönemlere hızlı sıçrayışların getirdiği yorgunluğun giderilmesi ve yeniden bir güç toparlama süreci olarak bakarsak, bu süreçlerin duraklama olmadığı tam tersine dış politikada gerçekleştirilecek hızlı ilerleyişlerin

hazırlık süreci olduğunu görürüz[3].

Altın-Orda hakimiyetinin son bulduğu XVI. asrın ilk çeyreği Türkistan için de benzer bir sürecin gerçekleştiği dönemdir. Hemen hemen Altın-Orda ile aynı tarihe denk gelen Timurlu Devletinin yıkılışı, Türkistan'da o güne kadar sağlanmaya çalışılan istikrar ortamının bozulmasına sebep olmuştur. Çünkü Timurlu hakimiyetinin sonu, Türkistan'da Maverâünnehir, Harezm ve Horasan'ın yeni hakimi olan Özbeklerle Safeviler arasında Şiî-Sünnî çatışmalarının yaşanmasına sebep olmuştur. Bu çatışma Türkistan'daki Özbek hakimiyetini de sürekli sarsmış, hatta Timur önderliğinde bölgede başlayan ve Asya'nın son medeni inkışafı olarak tanımlayabileceğimiz Timurlu Rönesansının medeni birikimini de tahribata uğratmıştır.

XVII. asır ise Türkistan'daki siyasi istikrarsızlığın devam ettiği bir dönemdir. Bölgenin kuzeyindeki Kazaklar, Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz olarak üç ana grup halinde varlıklarını sürdürmeye çalışmaktaydılar. Bu siyasi istikrarsızlık ortamında Moğolların batı kolu olarak bilinen Kalmukların, Türkistan'ın merkezine ve İdil-Ural bölgesine doğru başlayan akınları bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik dengelerinin bir anda değişimine neden olmuştur. En şiddetli devresi yaklaşık bir yüzyıl boyunca devam eden ve ardı arkası kesilmeyen bu akınların önünden kaçan Kazak, Kırgız, Özbek, Nogay gibi gruplar sürekli göç ederek adeta yaşam savaşı vermişlerdir. Türkistan'da Kalmukların neden olduğu bu hayatta kalma mücadelesini ve yaklaşık bir buçuk asır süren bu istila hareketini, Zeki Velidi Togan, «Bugünkü Türkilî Türkistan ve Yakın Tarihi» adlı eserinde, "Türkistan'ı baştan başa soyan, yıkan, kesen ve bu ülkenin siyasi, etnografi yönleriyle asrımızdaki şeklini almasına sebep olan" şeklinde tanımlamaktadır (Togan, 1981: 152).

Togan'ın sözünü ettiği Kalmuk baskısı, Türkistan çalışmaları konusunda dikkatle incelenmesi gereken bir konudur[4]. XVII. yüzyılda Rusya ile elçilik ilişkilerinin de kurulmasıyla birlikte batıya doğru hızlı bir ilerleyiş başlatan Kalmuklar,

Hazar'ın kuzey bölgesine Samarskaya Luka[5] ile Aral arasında Nogay ordaları ile büyük çatışmalar yaşamışlardır. Bu mücadele ise, Nogayların Astrahan'a çekilmelerine sebep olmuş, topraklarının büyük kısmı boş kalmıştır. Boş kalan bu topraklar, Yayık (Ural) Nehrinden Volga (İdil) Nehrine kadar uzanan Nogay stepleri idi. Kalmukların güney ve doğu yönünde hareketleri, buralarda bulunan Kazaklar ve Halha Moğollarının varlığı sebebiyle hızlı gerçekleşemediğinden, özellikle bu Nogay stepleri Kalmuk akınlarının en çok yaşandığı bölge olmuştur. M.L.Kiçikov da Büyük Nogay Ordası'nın düşmesinden sonra Ural ve Volga havzasında azalan nüfusun Kalmukların ilgisini çektiğini ve Kalmuklar'ın ilk etapta Volga'ya doğru hareket ettiklerini düşünmektedir (Цюрюмов, 2007b: 29).

Kazaklar, XVII. asrın sonlarına doğru bu yüzyılın başına oranla daha güçsüz halde bulunmaktaydılar. Kazaklar'ın bu durumunu fırsat bilen Kalmuklar, bu yüzyılın sonlarında akınlarını Sır Derya'nın aşağı bölümlerine sirayet ettirmiş, buradaki Küçük Cüz (Yüz) Kazaklarını yerlerinden etmiştir. Kalmukların bu baskısından bunalan Yedisu bölgesindeki Kazaklar mal ve mülklerini bırakarak kaçmak zorunda kalmışlardır. Çarlık Rusyası'ndan tabiiyet istenmesine kadar varan bu devre, Kazakların tarihinde çok büyük bir felaket dönemini anlatan Aktaban Şubrındı olarak bilinmektedir (Doğan, 2002: 674-676, Togan, 1981: 167-171).

Yukarıda özet olarak söz ettiğimiz Türkistan'da yaşanan kavimler arası çekişmeler, XVII. asrın sonlarından itibaren büyük bir güç haline gelen Çarlık Rusyası için oldukça önemli bir fırsat niteliğindedir. Çünkü özellikle I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde Asya içlerinde meydana gelen bu türden çekişmeler, huzursuz ve birbirine karşı düşman olan halkların mücadelesi birini diğerine karşı güçsüzleştirme yoluyla, desteklenmiştir. Böylece Çarlık hükümetinin dış politikasında önemli bir unsur olan böl ve yönet ilkesi başarıyla uygulanmıştır (Kolesnikov, 2010: 34). Bu ilke, XVIII. yüzyılda Çarlık yönetiminin Türkistan'a yönelik uygulanan politikaların

en temel karakteristiğidir. Aşağıda böl-yönet ilkesinin ana unsurları aktarılmaya çalışılarak, bu yönüyle Rusya'nın Türkistan politikası değerlendirilecektir.

2. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Türkistan Politikasının Genel Mahiyeti

Moskova yönetimi için ağır, bir o kadar da bunalımlı geçen ve çeyrek asırdan fazla süren Karışıklık Döneminde duraksayan Rus ilerleyişinin XVIII. yüzyıla gelindiğine tekrar başladığı görülmektedir. Devam eden Rus yayılışının bu kez güneye ve doğuya olmak üzere iki ekseninde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Güney yönündeki ilerleyiş Kafkaslar ve Balkanlar üzerinden Osmanlı topraklarını hedef alırken, doğu yönündeki ilerleyiş, Kazak toprakları üzerinden Türkistan istikametinde gerçekleşmiştir (Çapraz, 2011: 52). Çarlık yönetiminin, kendisi dışındaki diğer siyasi güçleri de analiz etmeye çalışarak XVIII. yüzyılda gerçekleştirdiği politikalara bakıldığında, gerçekleştirilen siyasal faaliyetlerin kültür alanındaki politikalarla da desteklendiği ve bütünlük oluşturulduğu görülecektir.

2.1. Siyasal Politikalar

Çar I. Petro'nun döneminde özellikle dış politikadaki seyrin kendisinden sonra da devam ettirildiği gerçeği dikkate alınırsa, Çarlık Rusyası'nın güney siyasetinin fikri alt yapısının I. Petro döneminde temellendirildiği noktasında birleşmek mümkündür. Türkistan'a yönelik politikaların geliştirilebilmesi ise, bu toprakların dikkatli bir şekilde analiz edilmesi ile mümkün olabilecekti. Bu doğrultuda, I. Petro döneminde Türkistan'a bir heyet gönderilmiş, Amuderya'da altın bulunduğu rapor edilmiştir[6]. Hemen aynı dönem içerisinde 1713 tarihinde Sibiry Valisi, ki gubernatör adını taşır, Doğu Türkistan tarafında da altın tozu bulunduğu bilgisini iletmıştır. Bunun üzerine Çarlık, 1714'te Yarkend'in alınması emrini vermiştir. Kalmuk baskısı ve Rus ordusundaki hastalık sebebiyle bu sefer başarısızlığa uğrasa da 1719-1720

yıllarında tekrar harekete geçilmiştir. Ancak bu kez öncekinden farklı olarak, çeşitli menzil mesafelerinde Rus ordusunun ilerlediği topraklarda kaleler inşa edilmeye başlanmıştır. Çünkü herhangi bir sebeple, gerçekleştirilen seferler başarısızlığa uğrasa bile gidilen en son noktada kalıcı olmak amaç edinilmiştir. Bu doğrultuda 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da Ust-Kamenogorsk kaleleri inşa edilmiştir (Çapraz, 2011: 54). Kaleler, Türkistan içlerine ilerleyebilmek için gerekli altyapının oluşmasına yardımcı olmuştur.

I. Petro ile II. Katerina dönemi arasındaki otuzyedi yıllık süreç, biraz önce de sözünü ettiğimiz Rus tarihinde yaşanan duraklama dönemlerinden biridir. Dış politika açısından I. Petro ve II. Katerina dönemlerine nazaran çok fazla bir gelişmenin yaşanmadığı dönem birbiri ardına altı Çarlık yönetimi görmüştür. Rusya için bu dönem Saray İhtilalleri Dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Hatta Rus tarihinde yaşanan kırılmaların, değişimlerin, iniş-çıkışların önemli bir sentezinin yapıldığı Tamamlanmamış Rusya adlı eserde bu otuzyedi yıllık süreç şu şekilde özetlenir (d'Encausse, 2003: 125):

Üç kadın, oniki yaşında bir oğlan, küçük yaşta bir çocuk ve bir akıl hastası.

Küçük Cüz Kazaklarının artan baskılar sebebiyle Çarlık'tan yardım talebinde bulunması ise, Rusya için büyük bir fırsat niteliğindeydi. Bu isteği geri çevirmeyen Çarlık yönetimi, Tevkelev'i elçi olarak Kazaklara göndermiş, bunun karşılığı olarak Kazak halkının tamamı istemese bile Küçük ve Orta Orda Kazakları 1732 yılında Rus hakimiyetini kabul etmek durumunda kalmıştır. Üstelik Or nehrinin Ural'a döküldüğü yerde bir Rus kalesi inşasına onay verilmiştir. Daha sonra ise 1734'de Orenburg'da bir merkez oluşturulması, Türkistan ile ilişkilerin yürütülmesini kolaylaştırmıştır[7]. Orenburg'daki komisyon, Rusya'nın Asya'daki güney sınırlarında tarım, sanayi ve ticaret konularında araştırmalarda bulunmakla

görevlendirilmiş, daha sonra da Çarlığın doğu komşuları ile ticari ve diplomatik ilişkilerini geliştirme yetkisini de almıştır. 1744 yılında Orenburg'a Nepluev adında bir vali tayin edilmesi ise, bu şehri tam bir merkez haline getirmiştir. Hatta Nepluev ilk faaliyet olarak, Türkistan şehirleri ve Hindistan ile olan ticaretin geliştirilmesi için buralara ticaret kervanları göndermiştir (Çapraz, 2011: 54-55)[8]. 1744'ten sonra ise Orenburg, Türkistan'ın işgaline ve Genel Türkistan Hükümetinin kuruluşuna kadar, Kırgız stepleri ile Türkistan'daki ticari ve diplomatik ilişkilerin idare edildiği bir merkez olmuştur (Barthold, 2004: 306).

Türkistan şehirleri ve Hindistan'a gönderilen bu ticaret kervanları şüphesiz ki, bölge için XVIII. yüzyılda da hayati önem taşıyan ticaret yollarına erişmek için gerekli bir adımdır. Çok eski devirlerden beri Türkistan'daki siyasi çekişmelerin pek çoğu buradan geçmekte olan ticaret yolları ile doğrudan ilgilidir. Bölgede özellikle Timurlu döneminde sağlanan siyasi istikrar devresi Türkistan'ı her yönüyle medeni bir merkez haline getirmiştir. Türkistan'ın bu şekilde bir merkez olarak algılanmasının en önemli nedenlerinden birinin, bölgenin ticaret yollarının kesişme noktası olmasıyla açıklanabilir.

Kazak bölgesinde daha sağlam tutunabilmek için Ural, Orenburg, Yedisu'da (Semireçensk) Rus kolonilerinden oluşan yerleşim birimleri kuruldu. Ural, Orenburg ve Sibirya'da mevcut ordu birliklerinden askeri kuvvetler alınarak İrtiş boyunca yeni bir hat meydana getirilmiştir[9]. Daha sonra Sempzlatinsk Kazakları olarak bilinen bu hattakilere ek olarak, Rus topraklarından getirilen köylüler kendilerine ev inşasında gerekli aletler ve zirai faaliyetlerde desteklenerek bu hat üzerine yerleştirilmişlerdir. Bu grup da Yedisu Kazak ordusunun önemli bir kısmını teşkil etmiştir (Çapraz, 2011: 155). Çarlık Rusyası bu şekilde oluşturduğu hatlarla kendisine güvenli bölgeler oluşturmaktaydı. Böylelikle Çarlığa karşı olabilecek herhangi bir saldırıda buralar tampon bölge olarak

kullanılacak, buraların askeri gücünden faydalanılmış olacaktı. Bu uygulama, başta da söz ettiğimiz Çarlık Rusyası'nın coğrafi talihsizliğini yenmek adına oluşturulmuştur. Çünkü ancak bu şekilde doğal sınırlarına sahip olamayan bir ülke dış tehditlerden kendini koruyabilmiştir.

XVIII. yüzyılda Çarlık yönetiminin özellikle Kazak toprakları üzerinden Türkistan'a yönelik uyguladığı bu politikalar yalnızca siyasi emellere hizmet etmiyordu. Daha doğrusu izlenen siyasi politikaların bir tamamlayıcısı olarak kültürel alanda da bir takım uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle incelediğimiz dönem itibarıyla kültürel politikalara da değinmek yerinde olacaktır.

2.2. Kültürel Politikalar

I. Petro ile birlikte Çarlık Rusyası'nın dış dünya ile bağlantısı ve ilgisi artmıştır. Özellikle Uzak Doğu ve İslam dünyasıyla olan ilişkiler için yeni bir dönemin başladığı ifade edilmektedir. XVII. yüzyılın getirdiği siyasi ve ticari sorunlar Petro ile farklı şekilde çözümlenmeye çalışılırken, kültürel faaliyetlere de başlanmıştır. Örneğin şarkiyat araştırmaları alanında bilimsel nitelik taşıyan ilk Rus çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çeşitli şehirlerde bulunan kalıntıların muhafaza edilmesinden, başka dillerde yazılmış yazıtların kopyalarının çıkarılarak tercüme edilmesine kadar pek çok faaliyetin bizzat Petro'nun emriyle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Buna ek olarak, başta Asya olmak üzere, yakın ve uzak bölgelerin coğrafi olarak keşfi de önemli bir hedef haline gelmiştir. Örneğin, Petro'nun Sibirya ve uzak kuzey bölgeleri keşif merakı, büyük bir seferin düzenlenmesine sebep olmuştur. Büyük Kuzey Seferi olarak adlandırılan ve oldukça kalabalık olan bu büyük heyetin gerçekleştirdiği seyahat, aynı zamanda Akademinin İlk Seferi adını da taşımaktadır[10]. Çünkü gerçekleştirilen sefer, I. Petro'nun kurduğu akademiler için oldukça kıymetli bilgiler ifade etmektedir. Barthold, bu hareketi yerine getirdiği görevlerin genişliği açısından o

güne kadar tarihte hiçbir devletin meydana getiremediği bilimsel sefer olarak tanımlamaktadır(Barthold, 2004: 285, 296). Yazarın bu tespiti abartılı bir ifade olarak değerlendirilecek olsa dahi, buradan elde edilen verilerin kıymetini ortaya koymaktadır.

Büyük Kuzey Seferi yada diğer adıyla Akademinin İlk Seferi adını taşıyan ve Asya'nın kuzeyinde gerçekleştirilen bu hareket, bir keşif niteliği taşımaktaydı. Buralardan elde edilen coğrafi, kültürel, ticari bilgiler Çarlık için bölgede nasıl bir politika izlenmesi gerektiğinin ip uçlarını vermiştir. Dolayısıyla görünüşte kültürel bir mahiyet içeren hareket, aslında izlenecek siyasal politikalara da yön verme amacını gütmektedir.

Kültürel alanda gerçekleştirilen politikalar, aslında Türkistan üzerinde hedefleri olan Çarlık yönetimine bölge için geliştirilecek siyasetin hangi esaslar çerçevesinde olması gerektiği konusunda fikir vermekteydi. Bu nedenle Türkistan ve Türk tarihi, kültürü üzerine I. Petro döneminde temelleri atılmaya başlanan çalışmalar başlatılmıştır. Siyasi politikaların kültür politikaları ile nasıl bir bütünlük oluşturduğunun en önemli kanıtlarından biri 1733 yılında hazırlanan bir planla ortaya çıkmaktadır. Bu yılda Rusya Bilimler Akademisi'nde görev yapan Arapça Profesörü Ker tarafından Anadolu ve Orta Asya'nın fethine ilişkin daha önce hazırladığı planlara atıfta bulunduğu özel bir Şark Akademisinin kurulması hakkında proje sunulduğu bilinmektedir (Barthold, 2004: 305).

Türk toprakları üzerinde uygulanan kültürel politikaların bazı dönemlerde şiddet unsuru içerdiği de görülmektedir. İlk defa Kazan Türkleri arasında başlayan kitleler halinde Türklerin Hristiyanlaştırılması olayı çoğu kez güç kullanarak gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında çocukları ailelerinden ayırma gibi uygulamalar da bulunmaktadır ve buradan yola çıkarak Hristiyanlığı kabul eden Türklerin bunu gönül rahatlığı ile yapmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu

faaliyetler için XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rus ordularının askeri seferlere çıkarıldıkları bilinmektedir (Tacemen, 1994: 8-9). Ayrıca Kazan'da bulunan Din Değiştirenler Bürosunun varlığı da Çarlık yönetiminin bu politikaya ne kadar önem verdiğini vurgular niteliktedir. 11 Eylül 1740 tarihinde merkez tarafından bu büroya gönderilen bir buyrukla vaftiz olanların vergiden ve askerlikten muaf tutulacağının ve vaftiz olmayanlardan ise iki kat vergi alınacağının bildirilmesi Hristiyanlaştırılma politikasına verilen önemin bir başka göstergesidir. Buna ek olarak 1744 yılında Kazan bölgesindeki 536 camiden 418'inin yıktırıldığını da belirtmek gerekir (Barthold, 2004: 310).

3. Uygulanan Politikaların “Böl – Yönet” İlkesi Açısından Analizi

XVIII. yüzyılla birlikte büyük bir güç haline gelen Çarlık yönetiminde Çar I. Petro'nun uygulamaya koyduğu politikalar[11] sayesinde günden güne güçlenen bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu yapının kendi dinamikleri ile hayata geçirdiği politikalar pek çok unsuru içerisinde barındırır niteliktedir. Doğal sınırlarından yoksun olduğunun farkında olan ve bu nedenle pek çok siyasi güç karşısında geri kaldığını hisseden Çarlık yönetiminin içeride sağlam bir yapı oluşturarak işe koyulması son derece önemli görülmüştür. Bu nedenle kısmen de olsa yukarıda özet olarak sözü edilen reformlar birbiri ardına hayata geçirilmiştir. İçerideki durumu bu şekilde düzeltmeye çalışan yönetim, dış politikada da kendisine önemli hedefler koymuştur. Rus yayılmacılığı olarak da adlandırılacak dış politikanın en önemli özelliği, kavimleri, toplulukları yada siyasal yapıların herbirini diğerine karşı desteklemektir. Çarlık Rusya bu yolla, hem karşısına çıkabilecek yada kendi politikalarına ters düşecek güç unsurlarını günden güne güçsüzleştirmeyi başarırken, hem de gerektiğinde bu unsurların topraklarını ele geçirebilmekte veya onlara karşı koruyuculuk görevini üstlenerek maddi ve manevi açıdan kendine bağlılık sürecini oluşturmaktadır. Bu

nedenle uygulanan bu politikanın en kısa ve öz ifadesi böl-yönet olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda sözü edilen Kazakların cüzler şeklindeki ayrılışı, aslında Çarlık politikalarının önemli bir dayanak noktasıdır. Çünkü Kazaklar, kendi içerisinde bölünmüşlük ve birlikte hareket edememe gibi bir durum içerisindeydi. Çarlık ise, onların bu görünümünden oldukça fazla yararlanmıştır. Çarlık yönetimi birlik olamayan, dolayısıyla güçten yoksun dağınık grupların, kendi aralarında da devam eden mücadelesini destekleme yolunu seçmiştir. Böylelikle hem bu dağınık gruplar günden güne güç ve nüfuz kaybederken, Çarlık ise artan gücüyle onlara bir koruyucu olarak görünmeye başlamıştır. Nitekim, Kazakların zaman içerisinde Çarlık yönetimine bizzat başvurarak hakimiyetine geçmeyi kabul ettiklerini görmekteyiz. Bu sürecin en önemli örneklerinden birisini de yine yukarıda sözünü ettiğimiz Kalmuk hareketinin gerçekleştiği dönem oluşturmaktadır. Çünkü Kalmuk akınları devam ettiği yüzelli yıllık süreçte, en büyük darbeyi Kazaklara vurmuştur. Bu akınlardan bunalan Kazaklar ise, Kalmuk akınlarından bıktıklarını dile getirip, Çarlık himayesine geçmek için adeta yalvarmışlardır.

I. Petro döneminde Kalmukların, Kozakların ve başka grupların açıkça desteklendiği görülmektedir. Çünkü onlara verilen bu destek yoluyla özellikle Türkistan, Hazar, Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi gibi bölgelerde askeri birimler oluşturulmuştur. Yerleşimler vasıtasıyla oluşturulan bu birimler, Çarlık Rusyası'nın sınır bölgelerini güvence altına alınmasını sağlamıştır. Ayrıca farklı noktalara yerleştirilen bu birlikler yoluyla bölgedeki halkların birbirleriyle olan iletişimi veya yakınlaşması da engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca dış politikada etkin biçimde kullanılan Kalmuk, Kozak gibi grupların askeri gücünden de faydalanılmıştır. Örneğin Çarlık Rusyası, İsveçle olan mücadelesinde Kalmuk askerlerinden yararlanmıştır (Khodarkovsky, 1988: 9-10). Kalmukların askeri gücüne dikkat edilmesi gerektiğinin İsveç

subaylarının notlarına geçtiği de bilinmektedir.

Çarlık Rusyası'nın böl-yönet ilkesi açısından göze çarpan önemli bir uygulaması Kazaklara yönelik olarak çıkarılan Dala Vilayeti Gazetesi'dir. Bu gazete ile Rusya'nın genel amacı, hükümetin yayınladığı emirleri halkın dili ile yayımlayarak Rusya'nın Kazakistan ve Türkistan'daki hakimiyetini kuvvetlendirmektir. Gazete, Çarlık yönetiminin bu ana hedefine hizmet edecek bir takım amaçlara sahipti. Bunlardan ilki, oluşturulacak müstakil bir Kazak yazı dili ile Rus hakimiyetindeki kültürel birliği bozmaya yönelik çalışmalara destek vermektir. Gazetenin ikinci amacı, yapılan yayınlar yoluyla Tatarların Kazakistan ve Türkistan üzerindeki sosyo-kültürel etkilerini engellemektir. Bir diğer amacı ise, yerel halkın çocuklarının Rus okullarına gönderilmesini sağlayarak Rusça'yı yaygınlaştırıp, asimilasyonu desteklemektir. Gazetenin son amacı da Rus idaresine karşı doğabilecek tepkileri hafifletmek için bölgede yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeleri göstererek, Rus işgalinin bölge halkları için ilerici bir hareket olduğunu anlatmaktır (Özdemir, 2009: 1700). Bölgede yaşayanların kültürüne yönelik bir takım ilkeleri bulunan yayının bu açıdan Ruslaştırma amacı taşıdığı görülmektedir. Ayrıca Rus egemenliğinde yaşayan Türklerin tarihi süreç içerisinde alfabelerinde meydana gelen değişimler sonucu günümüzde kiril alfabesini kullanıyor olmalarının, uygulanan politikaların başarıya ulaştığının bir kanıtı olduğu görüşündeyiz.

4. Sonuç

Timur dönemi sonrasında Türkistan'da oluşan siyasi otorite boşluğu, bölgede sürekli devam eden çekişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Çarlık Rusyası için önemli bir hedef haline gelen Türkistan üzerinde politikalar geliştirilmiştir. Uygulanan politikalar yalnızca siyasi özellik taşımayıp, aynı zamanda kültürel boyutlarıyla da dikkat çekmektedir. Çünkü özellikle uygulanan kültürel politikalar siyasi emellerin tamamlayıcısı niteliğindedir.

Gerek Kazak topraklarında, gerekse Türkistan'da gerçekleştirilmek istenen bu politikalar, bölge halklarının kültürel kodlarını kısmen bozmaya veya ortadan kaldırmaya hizmet etmekteydi. Çarlık Rusyası, bu yolla başta Kazak halkı olmak üzere, diğer kavimler arasındaki ortaklığı bozmuş olacaktı. Bu da Türkistan için millet kavramının ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi.

Bugün gerek bölgede yaşayan, gerekse dünyanın çeşitli bölgelerindeki Türkler olmak üzere başka milletler tarafından Türkistan denilen geniş bölgenin Orta Asya olarak adlandırılması uygulanan politikaların başarıya ulaşp ulaşmadığının da cevabı niteliğindedir. Hatta tarihi ve kültürel adıyla Türkistan coğrafyasında günümüzde yaşamakta olan insanların Rusça'yı ana dilleri gibi konuşması ve özellikle bölge halkının büyük bir kısmının geçmişteki Sovyet yönetimini halen en ideal yönetim tarzı olarak görerek övgüyle bahsetmeleri tarihten beri uygulanan politikaların bölgenin genetik kodlarına etkisini ortaya koymaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Oktay BERBER,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü.
oktayberber@gmail.com.

Not: Bu çalışma, 28 Ağustos-2 Eylül 2012 tarihlerinde Kırım'da düzenlenen 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çarlık Rusyası'nın Türkistan Siyasetine "Böl – Yönet" İlkesi Bağlamında Bir Bakış." adı ile bildiri olarak sunulmuş ve bildiri kitabında yayımlanmıştır.

■ Kaynaklar:

- ♦ ACAR, Kezban (2004), Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ♦ BARTHOLD, Vasili Viladimiroviç (2004), Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm, Çev., Kaya Bayraktar – Ayşe Meral, Küre Yayınları, İstanbul.

- ♦ ÇAPRAZ, Hayri (2011), Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hakimiyet Kurması, SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 24, s. 51-78.
- ♦ d'ENCAUSSE, Helene Carrere (2003), Tamamlanmamış Rusya, Çev., M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- ♦ DOĞAN, Orhan (2002), Kazak – Kalmuk (Jungar) Savaşları, Türkler, (Uluslararası Türk Tarihi Projesi), C.VIII, s. 670-686.
- ♦ DOĞAN, Orhan (2011), Çarlık Rusyası'nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyanlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 26, s. 117-135.
- ♦ KHODARKOVSKY, Michael (1988), Uneasy Alliance: Peter the Great and Ayuki Khan, Central Asian Survey, Vol. 7, No. 4, s. 1-45.
- ♦ KOLESNİKOV, Aleksandr (2010), Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başı, Çev., Rakhat Abdieva, Haz., İlyas Kamalov, TTK Yayınları, Ankara.
- ♦ ONAY, Yaşar (2002), Rusya ve Değişim, Nobel Yayınları, Ankara.
- ♦ ÖZDEMİR, Emin (2009), Rusya'nın Kazakistan'da Uyguladığı Kültür Siyasetine Örnek Olarak "Dala Vilayeti Gazetesi", Turkish Studies, Vol. 4/3, Güz, s. 1697-1715.
- ♦ TACEMEN, Ahmet (1994), Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri 1769 – 1940, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- ♦ TOGAN, Ahmet Zeki Velidi (1981), Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.
- ♦ ЦЮРЮМОВ, Александр Викторович (2007a), Россия и Калмыцко-Ногайские Отношения Первой Трети XVII в., Востоковедные исследования в Калмыкии : сб. науч. тр., Элиста, s. 29-42
- ♦ ЦЮРЮМОВ, Александр Викторович (2007b), Начальный Этап Вхождения Калмыков в Состав Русского Государства, Востоковедные исследования в Калмыкии : сб. науч. тр., – Элиста, s. 25-32

■ Dipnotlar:

[1] Bu çalışma, 28 Ağustos-2 Eylül 2012 tarihlerinde Kırım'da düzenlenen 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş ve bildiri kitabında yayımlanmıştır.

[2] 1613 yılında Michael'in Rus yönetiminin başına geçmesiyle başlayan Romanovlar dönemi, Çarlık Rusyası için en parlak dönemin ifadesi niteliğindedir. Michael işbaşına geldikten hemen sonra, otoritesini sağlamlaştırmak adına idari reformlara ağırlık verdiği görülmektedir. Bölgelerin yönetimi tekrar yapılandırılmış, merkeze daha çok bağlı olan, ancak kendi alanında yargılama, vergi toplama gibi çeşitli haklar vermiştir. Ancak bir takım problemlerle de karşılaşmıştır. Örneğin Michael'den önce merkezden diğer bölgelere gönderilen yöneticilerin bir takım keyfi uygulamaları da devam etmiştir. Bu dönemde feodalizm (serflik) oluşumunun da tamamlanması sosyo-ekonomik alanda geline durumu göstermektedir. Askeri birlikler içerisinde aristokrat süvari birlikleri olan profesyoneller, diğer tarafta da yarı profesyonel mahiyette "streltsi", silahşörler (tüfekli askerler) ve Kozaklar yerini almıştı (Acar, 2004: 105-106, 108, 110).

[3] XVII. yüzyıl, Korkunç İvan'ın oluşturduğu ve imparatorluğa dönüşme güdüsünü belleklere yerleştiren dönemdir. Çünkü İvan Rusyası alışık olmadığı yeni bir düzenlemeye kavuşmuştur. d'Encausse'ye göre bu yeni düzeni şöyle özetleyebiliriz: "Bir tarafta kurumların tekdüzeliğini ve statülerin sağlamlığını yerleştiren kurallar ve devlet tarafından egemen olunan bir merkez oluşturulmuştur. Her toplumsal grup yavaş yavaş orada kendisine kesin bir yer edinmişti: Devletin işlevini yerine getirmek ve yapılan fetihleri savunmak üzere kurulan, mükafat olarak hükümdar tarafından bağışlanan beylik arazilerin dışında başka yaşama imkanı olmayan hizmete adanmış soylular ve görevlerini yerine getirmede devlet ve soylulara maddi kaynak sağlayan köylüler."

[4] Türk tarihi üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiş Togan ve yurt dışında hazırlanan bazı çalışmalarda (özellikle

Rusça eserlerde) Türkistan ve Türk dünyası açısından oldukça önemli görülen Kalmuk konusuna değinilmektedir. Son yıllarda ülkemizde de konuya ilgi duyulması ile birlikte ele aldığımız Kalmuk hareketini, 2014 yılında tamamladığımız “Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri” adlı doktora çalışmamızda etraflıca ele almıştık.

[5] Samarskaya Luka, İdil Nehri üzerinde Simbir ve Stavropol’un hemen güneyinde yer almaktadır.

[6] I. Petro döneminde “Elçilik Hizmetleri Şark Masası Sekreteri” Florio Beneveni, Kafkasya ve İran üzerinden 1721 yılında Buhara’ya gitmiş, buradan da Hive’ye geçerek bir takım incelemelerde bulunmuştur. 1725 yılında Rusya’ya döndüğünde ise, gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini rapor halinde Çarlık yönetimine sunmuştur. Rapora göre, Amu Derya ve buranın yukarısındaki bölgelerden olan Bedahşan’da altın kaynakları bulunmaktadır. Ayrıca Beneveni, Sir-Derya yatağının her noktası ile Andican ve Mergilan’da da yeterli miktarda altın bulunduğunu rapor etmiştir. Barthold, söz konusu raporda bölgenin siyasi durumu hakkında da bilgiler verildiğini, ancak raporun Türkistan’ın altın rezervi konusunda abartılı ifadeler içerdiğini söylemektedir (Barthold, 2004: 290-291).

[7] Orenburg’da oluşturulan bu merkez, XIX. yüzyılda Çarlık için daha önemli bir konum kazanmıştır. Bu yüzyılda ruhani bir merkez konumuna da kavuşan Orenburg’da oluşturulan dini merkez, çeşitli yerleşimlerde bulunan ve o bölgenin dinsel açıdan önde gelen kişisi olan müftü tayinlerini de yapar hale getirilmiştir. Doğal olarak buradan gerçekleştirilen müftü atamaları da Rus kontrolünde gerçekleşmekteydi. Böylelikle XVIII. yüzyılın siyasi-askeri merkezi olan Orenburg, XIX. yüzyılla birlikte kültürel bir hüviyet de kazanmıştır. Ayrıca 1824 yılında çıkarılan kanunla Kazakistan’ın Turgay ve Ural bölgelerinin yönetimi Orenburg Genel Valiliği’ne bağlanmasıyla Orenburg’un siyasal anlamdaki işlevi artmıştır.

[8] Orenburg’da merkez oluşturma fikri I. Petro’ya aitti. Petro bu merkezde, içeride ve Orenburg sınırında huzurun sağlanabilmesi, itaat altına alınan yabancıların soydaşları tarafından saldırıya uğramamaları ve Putperest yada

Müslümanlıktan Ortodoksluğa geçenlerin baskı görmemesi için askeri bir güç bulundurmak gerektiğini düşünmüştür. Bu yüzden Orenburg bölgesinin istihkamlarla donatılması ve Ruslarla iskan edilmesi düşünülmüştür (Doğan, 2011: 125).

[9] Türkistan'ın kuzeyinde oluşturulan bu hattın aynı amaç doğrultusunda bir başka örneği de Azak'tan başlayan ve Kafkasların kuzeyine uzanan Kozak Hattıdır.

[10] Gerçekleştirilen Büyük Kuzey Seferinden elde edilen topografik ve astronomik çalışmaların sonucu olarak 1745 yılında Rusya'nın ve Asya'daki topraklarının akademik atlası yayınlanmıştır (Barthold, 2004: 299).

[11] Çar I. Petro'nun gerek içeride, gerekse dışarıda belirlediği politikaları şu şekilde özetlemek mümkündür: "1- Rus ulusunu Avrupalılaştırmak, 2- Olabilecek ani saldırılara karşı orduyu hazır tutmak, 3- Denize açılabilmek için Baltık ülkelerine ve Özellikle İsveç'e yönelik politikalar üretmek, 4- Ticari eksikliği gidermek için İngiltere ile ittifak kurmak, 5- Kuzeyde Baltık, güneyde de Karadeniz kıyıları boyunca genişlemek, 6- Dünya gücü olabilmek için İstanbul ve Hindistan'a doğru ilerlemek, 7- Karadeniz ve Baltık Denizi'ne ulaştıktan sonra dünya hakimiyetinde söz sahibi olmak için Habsburg ve Fransızlarla ilişkiler kurularak, ortaklık teklif etmek, 8- Bu iki kuvvet ile birliktelik kurulduğunda onları zayıflatmaya çalışmak ve tek güç olarak kalmak" (Onay, 2002: 26-27). Bazı yönleriyle ütöpik olarak değerlendirildiğinden bilim dünyasınca gerçekliği tartışılan "Petro'nun Vasiyetnamesi" bu ilkeler üzerinde odaklanmıştır. Her ne kadar gerçekliği tartışmalı da olsa, uygulanan politikaların pek çoğunun burada sözü edilen ilkeler etrafında şekillenmektedir. Taryhy makalalar